

УДК [930.253:94](477.83)"1991"

М. В. КАГАЛЬНА*

**“...МИ БУДЕМО ЙТИ ДОРОГОЮ ДЛЯ ЩАСТЯ, ДЛЯ ВСІХ,
ЯКІ ЖИВУТЬ НА ЗЕМЛІ УКРАЇНСЬКІЙ...”**

**(Прес-конференція Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука
по закінченні візиту у Львівську область. 5 березня 1991 р.)**

Публікується стенограма прес-конференції Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука по закінченні візиту у Львівську область. Подається короткий опис історичних подій кінця 1980-х – початку 1990-х рр.

Ключові слова: Л. Кравчук; Союзний договір; кризові явища; опозиція; Декларація про державний суверенітет України; референдум.

У духовному і політичному житті кожного народу є події й роки, які назавжди входять в його історію, свідомість, визначають місце і роль у світових процесах. Однією з таких подій в нашій історії є проголошення в 1991 р. незалежності України. 20 років минуло: є що переосмислити, є над чим поміркувати. Чи все те, що планувалося, реалізувалося?.. Але залишимо роздуми про це політикам та політологам. Повернімося в період кінця 80-х початку 90-х рр., коли ідея незалежності нашої держави стала на шлях практичного втілення. Адже успіх нинішнього українського державотворення залежить від того, чи зуміємо ми об’єктивно проаналізувати власний історичний досвід, зокрема усвідомити, як формувалася та реалізовувалася українська державницька ідея.

У цьому значною мірою можуть допомогти матеріали державних архівів. Зокрема, джерельна база ЦДАГО України містить безліч документів, які відображають буремні події, що передували часу здобуття Україною незалежності: утворення та діяльність громадських організацій, зародження та функціонування політичних партій, їх взаємовідносини з пануючою Компартією (фонди 1, 270, 271, 272). Ці документи дають можливість проаналізувати зміни суспільно-політичної ситуації на зламі років, простежити формування державницької ідеї не лише в членів громадських організацій, але і серед посадовців, очільників КПУ. Один із таких документів – стенограма прес-конференції голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука у Львові від 5 березня 1991 р.¹ Вона є цікавою з точки зору зміни політичних орієнтирів, які відбувалися в середовищі партійних керівників під впливом нових віянь часу.

* Кагальна Марія Володимирівна – секретар-друкарка Центрального державного архіву громадських об’єднань України.

1985 р. для України та інших радянських республік став доленосним. Адже на квітневому пленумі ЦК КПРС Генеральний секретар М.Горбачов висловився за зміни у галузі економіки, політики, соціальному і духовному житті нашої країни. Був узятий курс на так звані “перебудову”, “демократизацію”, “гласність”. Ці заходи мали оновити і зміцнити стару командно-адміністративну систему, вдихнути в неї “нове життя”, зробити більш мобільною та життєздатною.

Горбачовська перебудова з її загальною лібералізацією суспільно-політичного життя створила в країні атмосферу піднесення національного духу, активізувала широку громадськість. Остання активно включалася в політичну діяльність, вимагала від керівництва рішучих перетворень у суспільстві. Неабияку роль у цьому зіграла проблема Чорнобиля та позиція влади, яка намагалася приховати небезпечні наслідки аварії. Перші голоси протесту вийшли з середовища інтелігенції, що призвело до виникнення неформальних громадських організацій – Український культурологічний клуб (серпень 1987 р.), Українська Гельсінська спілка на чолі з Л. Лук’яненком (березень 1988 р.), Історико-просвітницьке товариство “Меморіал” (березень 1989 р.), студентські організації “Громада”, Українська студентська спілка. Саме ці організації створили основу для формування опозиції Комуністичній партії.

Першим масовим політичним об’єднанням у республіці став Народний Рух України за перебудову, що офіційно сформувався 8–10 вересня 1989 р. Його створення відображало об’єктивну потребу економічного та політичного реформування суспільства. Програма Руху орієнтувалася на підтримку реформаторського курсу КПРС, проголошувала метою своєї діяльності побудову демократичного суспільства, відродження української нації (документи зі створення та діяльності Руху зібрані у збірнику “Провісники свободи, державності, демократії” (К., 2009), підготовленому співробітниками ЦДАГО України²). У 1990 р. в країні почався новий етап розмежування політичних сил – створення політичних партій, альтернативних комуністичній. Протягом 1990–1991 рр. було засновано Українську республіканську партію, Демократичну партію України, Партію зелених та ін. Метою їх діяльності проголошувалось боротьба за незалежний, демократичний розвиток України.

Комуністична партія втрачала політичну ініціативу й змушена була пристосуватися до якісно нової ситуації. М. Горбачов вперше з 1917 р. наважився реформувати владні структури, адже спроба трансформувати економічну базу політичного режиму в попередні роки зазнала краху, а соціально-економічна криза на середину 80-х рр. загострювалася. Реформа передбачала перетворення органів влади на дійсні владні структури, що не залежали від партійних комітетів. “Спрямовуюча”

роль партії мала реалізовуватися інакше – шляхом виборів. Реформатори сподівалися, що комуністична партія витримає випробування вільними виборами, її керівниками стануть люди, обрані самим народом, і вона посилить свій вплив у суспільстві. Але сталося все з точністю до навпаки. Реформа владних структур запустила в рух механізм, що руйнував основи тоталітарного ладу, і як наслідок призвів до зникнення з політичної карти світу держави СРСР. Результатом виборів до Верховної Ради УРСР (березень 1989 р., березень 1990 р.) стали зміни в політичній розстановці сил. Багатьох партійних керівників виборці повторно не обрали (перші секретарі Закарпатського, Львівського, Чернігівського обкомів партії). Натомість депутатами стали журналісти, викладачі, письменники, активісти Руху. Саме ці люди своєю діяльністю в парламенті створили підґрунтя для втілення ідеї української державності в життя. Завдяки плідній роботі прогресивної інтелігенції вдалося створити в Верховній Раді УРСР офіційну опозицію Комуністичній партії у вигляді Народної ради та під її впливом 16 липня 1990 р. прийняти Декларацію про державний суверенітет України.

Втрата Компартією України монополії на владу прискорила наростання в ній кризових явищ та поглиблення розколу в її лавах. Розуміння нової політичної ситуації в країні змушувало радянських політиків переглядати свої політичні переконання.

Запропонована стенограма прес-конференції Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука у Львові найбільш точно відображає цю тезу. Адже керівник ідеологічного відділу ЦК Компартії України, другий секретар ЦК КПУ, а з 23 липня 1990 р. – Голова Верховної Ради України Л. Кравчук, одним із перших серед очільників партійного керівництва став на шлях українського державотворення.

Прес-конференція відбувалася напередодні Всесоюзного референдуму з питання підписання нового Союзного договору, який планувалося провести 17 березня 1991 р. Наперед зазначу, що у бюлетені крім основного питання збереження СРСР як “оновленої федерації суверенних республік, в якій повною мірою гарантуватимуться права і свободи людини будь-якої національності” було додатково включено питання: “Чи згодні ви з тим, що Україна має бути у складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?”. На перше питання позитивно відповіли 70,2% учасників, на друге – 80,2%³. Тобто Декларація про державний суверенітет України здобула переважну підтримку громадян республіки.

Результати референдуму 17 березня 1991 р. офіційна Москва і офіційний Київ трактували кожен по-своєму. М. Горбачов новий союзний договір бачив за формулою: “сильний центр – сильні республіки”, натомість Л. Кравчук надавав перевагу другій частині формули. Можливо б політики дійшли консенсусу, якби не путч 19–21 серпня 1991 р.,

що був спробою припинити розпад колись могутньої радянської держави. 24 серпня Верховна Рада УРСР проголосила Акт незалежності України.

Документ подається мовою оригіналу у скороченому вигляді з висвітленням суспільно-політичних моментів життя української держави напередодні проголошення незалежності.

¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2900, арк. 14-44.

² Провісники свободи, державності, демократії. Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України / Національна Академія наук України, Інститут історії України, Центральний державний архів громадських об'єднань України – К: Інститут історії України НАН України., 2009. – 454 с.

³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 11, спр. 2268, арк. 23–24.

ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯ

Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука по закінченні
візиту у Львівську область

16.00–17.30

05.03.1991 р.

Сесійний зал Львівської обласної
Ради народних депутатів.
Вів прес-конференцію В.Чорновіл.

Присутні журналісти газет, журналів,
агентств, прес-служб та ін.

На трибуні, з якої виступав Л. Кравчук, **замість Герба УРСР*** був нацеплений **тризуб**. Але цього Л. Кравчук не міг бачити, оскільки його завели з тильної сторони трибуни. В залі на підставках з підлоги стояли два прапори – державний УРСР та жовто-блакитний. Маленький жовто-блакитний прапор на маленькому деревку був прибитий до кута трибуни, з якої виступав Л.Кравчук. Зауваження з цього приводу Л.Кравчук не робив.

Прес-конференція розпочалася з того, що голова Львівської міськради В. Шпіцер вручив Л. Кравчуку гетьманську булаву – символ влади. Булава була зроблена зі скла. У пустій порожнечі булави був вложений маленький жовто-блакитний прапор. Л. Кравчук булаву прийняв і сказав слідує:

... Я коли був учасником першого з'їзду народного руху України за перебудову, то там вносилися пропозиції, щоб переіменувати голову народного Руху України Івана Федоровича Драча в гетьмана. І він відмовився. І я вже ніколи не думав в той час, що на Львівщині раптом мені подарують гетьманську булаву. (Сміх в залі. Л.Кравчук сам сміється). І я також не думав, що я її візьму, тому що я просто не думав, що станеться така ситуація. Але це так пригадав, коли виголошувалась коротенька така промова і вручення цього подарунку. Я вважаю, що це високий подарунок. Але до тієї булави, бачите, вона має свою велику силу, і вона має свою надзвичайно глибоку історію. Всім нам треба дорости не в плані гетьманщини, а в плані позиції своєї, в плані свого розуміння тієї ситуації, в якій ми знаходимося і тієї відповідальності, яку кожен взяв на себе

* Тут і далі по тексту виділено у документі.

за те, що нам довірив народ. Я думаю, що ми всі свідомі тої відповідальності, і керівники, і влади, і політичні партії, і **четверта влада** наша – журналісти, свідомі тої відповідальності, тому що сьогодні вирішується дійсно, це вже не просто звичні, я б сказав, слова і формулювання, сьогодні дійсно вирішується доля народу України. І як ми зробимо і поступимо сьогодні, такою буде і наша доля завтра, і доля наших дітей і наших онуків.

[...]

Ви знаєте, може, перш за все, за період перебування в деяких інших регіонах, я тут на Львівщині, і це мене вразило надзвичайно, ніхто мені не задавав таких запитань, коли буде підвищена заробітна плата, коли будуть в магазинах шарпетки, коли будуть давати житло і т. і. Я, повірте, чекав саме

цих питань. А мені задавали в основному, в тому числі і на “Електроні”, одне, ну стержневе запитання, яке проходило через всі зустрічі – **коли Україна буде суверенною?** (Бурхливі оплески в залі).

Я для себе зробив висновок, а сьогодні ще жінки по дорозі підтвердили це, що ми готові, каже, **готові ще гірше перетерпіти пусті полиці, аби ми знали, що ми йдемо дорогою до суверенітету. Ось яка, це сільські люди, ось яка важлива ситуація.** І знаєте, це настільки імponує всім нам сьогодні, і я ще раз хочу підтвердити, що суверенітет став нашим отче наш. І ми будемо йти дорогою суверенітету не на шкоду іншим народам, не на шкоду іншим представникам національних груп, людей, ми будемо йти дорогою для щастя, для всіх, які живуть на землі українській, і не тільки українській. Тому що ми не хочемо свій суверенітет завойовувати за рахунок позбавлення суверенітету, або чогось іншого народів, які йдуть поряд з нами. Тому я говорю, що я виступаю за Союз суверенних держав, держав рівноправних, держав вільних, держав самостійних, які будуть вирішувати всі питання, що належать їм, на своїй землі тільки вони і більше ніхто. І що їх закони, їх воля народів стане визначальною, а їх закони стануть верховинними, а механізми, які будуть утворені, будуть працювати так, щоб ці закони виконувались на благо народів, що живуть на нашій землі. І я не бачу в цьому нічого того, що могло б когось злякати. Ми ставимо перед собою таке завдання і будемо цього завдання добиватися всі, силами які тільки в нас є. І я думаю, що таке право ми маємо. Але ми реальні політики, ми бачимо, що сьогодні політичний розклад сил такий, який є, ми бачимо життя сьогодні таким, яким воно є, і я ще раз хочу сказати про те, що сьогодні ми можемо вийти з тої біди, в яку потрапили, і треба зараз аналізувати причини, вони всім відомі, ми можемо вийти тільки спільними зусиллями. І наше сьогодні бачення, і наші сьогодні обрії, горизонти нашого бачення, вони не є вічними, вони не є остаточними. Ми підходимо до Союзу і до Союзного договору діалектично. Тобто те, що зробимо сьогодні, зробимо сьогодні, а завтра будемо робити те, що буде змінено за наших умов. [...]

[...] ось сьогодні ми побачили кооператив, зустрілись з фермером, молодий чоловік, троє дітей, молода симпатична жінка. Я задав йому одне запитання, крім інших. Я кажу, **а коли б Вам запропонували назад до колгоспу, що б Ви робили?** Він подивився і каже: – **Я дістав би кулет і якимось захищався.** (Сміх в залі). Людина працює три роки і вона повірила в це. **Я, правда, подумав, де б він його дістав, цей кулет (знову сміх в залі), але це вже деталі.** Але суть праці в тому, що людина повірила в свою працю, в силу своєї праці, в свою можливість самому господарювати і творити те, що людина сама хоче. Ось суть проблеми. Не те, що її нав’язують, рекомендують, планують, розподіляють, забирають, не віддають, а вона робить сама. Ось ця найвища сила людського ставлення до життя, коли свобода вимірюється не просто високими словами, а реальним економічним життям. [...]

[...]

Л.Кравчук читає запитання.

- У нас на "Електроні" вжито ряд заходів щодо розширення сфер функціонування української мови і виконання закону про мови. Та на шляху усунення наслідків русифікації і вживання української мови у виробничій, діловій, науково-технічній сферах виникає ряд проблем, вирішити які на рівні підприємства, області неможливо. Це такі проблеми, як українська термінологія, державна стандартизація, державна реєстрація науково-дослідних конструкторських робіт – це мені з "Електрону", я обіцяв, що дам відповідь на ці запитання.

- Це абсолютно справедлива постановка питання. Ми не тільки в цьому плані, ми і в плані мови, скажімо, для отих, як, вилетіло у мене з голови, мови для комп'ютерів, ми також ще не маємо такої, як ми вийшли на світовий рівень і ми зараз над цими проблемами, і наука наша, і науково-дослідні інститути працюють, але для цього потрібен час, щоб всю термінологію переробити і видати книги.[...]

[...]

Питання: Як відомо, програма переходу України до ринкової економіки розроблена групою вчених, в яку входили і львівські економісти, в тому числі і член ради концерну "Електрон" Пінзеник, отримала високу оцінку в колах економістів Західної Європи, США та Канади, а до Українського парламенту ця програма дійшла в скороченому вигляді, що аж ніяк не сприяло її повному розумінню. Яка Ваша особиста оцінка цієї програми?

Л. Кравчук – Справа в тому, я шкодую, але я ґрунтовно з цією програмою не знайомився, мені Пилипчук, а він працював над програмою в основному переходу України до ринку, розповідав, що ця програма розглядалася і не тільки нашими вченими, там працювали консультанти із західних країн, і все що могли з урахуванням того, що таких програм було надзвичайно багато, в тому числі урядова, з цієї програми взяли. За оцінкою Пилипчука, я не можу не вірити йому, тому що він, на мою думку, кваліфіковано підходить до цієї справи, дійсно це програма добре пророблена і до неї потрібно ставитися з повагою.

Питання: Процес приватизації союзної власності на Україні, в тому числі створення акціонерного товариства "Електрон", при теперішній політичній ситуації і дотриманні визначеного союзними законами порядку приватизації може затягнутись або проводитись не вигідними для економіки України наслідками. Що робиться Верховною Радою для того, щоб керувати процесом приватизації об'єктів союзної власності? Чи буде створено державний орган управління союзним майном підпорядкований уряду України, який координував би процеси приватизації?

Л.Кравчук – Справа ось у чому. Що декларацію ми сказали про те, що все що є у нас наше. Але механізму передачі, в тому числі і союзних підприємств, у нас не існує. Є дві точки зору. Одна точка зору полягає в тому, що якщо ми, а так ставиться зараз питання, делегуємо союзу певну суму, або певний обсяг, обсяг повноважень, то під ці повноваження потрібно передати і кошти, і власність на те, що є. Але ставиться питання так: чи то передається в користування, чи то передається у власність?

Більшість схильна до того, що це має бути передано в користування на договірних засадах. Що навіть оборонні підприємства повинні лишатися власністю тієї республіки, а на виробництво тієї чи іншої продукції здійснюється певне замовлення певними відомствами. Тому що не передається власність навічно, а передається для виконання повноважень, які делегуються республіками. [...]

[...]

В. Базів, газета “За вільну Україну” зі Львова

– Шановний Леоніде Макаровичу! Ви сьогодні дуже влучно висловилися, що наш отче наш – це суверенітет. Так от якщо 17 березня, не дай боже, станеться так, що більшість населення України і взагалі Союзу проголосує за Союз, в тому вигляді, як пропонується в союзному референдумі, і як союз розуміє нинішній союзний московський центр, як тоді в тих умовах, після такого голосування бачить Верховна Рада і Ви особисто дальшу боротьбу за суверенітет України?

Л. Кравчук – Ви знаєте, я може помиляюсь, чогось я не думаю, що навіть референдум найбільшої правової сили, тим більше, що у нас в країні немає досвіду проведення референдумів, ми ще й в цьому питанні невігласи, це правда, що референдум може визначити долю народу. Справа в тому, що голосування за Союз, не є для нас даному разі чимось, ну неймовірно новим. Адже ми, я говорив про себе, я за Союз суверенних держав. Далі наступить найбільш важлива робота. Ця робота по прийняттю договору. І в тому договорі розділ про розмежування повноважень і все інше, яке буде побудоване на принципі Україна суверенна, вільна держава, самостійна, він визначить її місце. І ніякий референдум тут не стане основоположним, для того щоб ми витяглися струнко і більше нічого не робили. Ми будемо воювати за те, через прийняття Союзного договору, а він може бути прийнятий тільки і тільки Верховною Радою України, більше ніде і ніким.

[...]

Кор. телестудії “Міст” – я перепрошую. [...] Кого із лідерів союзних республік Ви вважаєте своїм союзником у протистоянні з центром? Чи вважаєте Ви такими союзниками Єльцина і Прибалтійських керівників?

Л. Кравчук – Я не хочу зараз, щоб були такі високі слова як союзники. Я хотів би сказати про одностайність. Я хочу сказати Вам, що жодна республіка, навіть велика, якщо вона буде сьогодні однією, у відстоюванні своїх суверенних позицій, суверенітету реального, а не паперового, вона з таким завданням не справиться. Тому я, наприклад, знаю, що таку позицію, скажімо, як сьогодні я вам тільки що доповідав, займає Єльцин, займає Назарбаєв, займає Дементей Білоруський Голова Верховної Ради і займають ще більш радикальну позицію Прибалтійські республіки. Тому тут треба брати поверхи цього питання. Я про ту позицію, яку я займаю, таких є зараз, ось я вам назвав, і в тому числі і Карімов з Узбекистану, тобто ця ідея, ідея суверенних держав вона опанувала, я скажу більшості і це вже є сподівання того, що на засіданні будь-якому, жоден з нас не буде в цьому один. Тому що всі ми тут одностайні. Такого Союзу як був нам не потрібно. Він вичерпав себе і довів свою історичну неперспективу. Розумієте. Нам треба творити нове. Настільки нове, щоб забути про те, що було, а творити нову ситуацію.

[...]

Валерій Степанюк, інформаційна програма з “З Високого Замку” Львівське телебачення.

– Леоніде Макаровичу, яка еволюція у Вашому мисленні у розумінні політичної ситуації пройшла з часу теледискусій “Бути чи не бути Рухові” до сьогоднішнього дня?

Л. Кравчук – О!! (Сміх в залі).

В. Чорновіл – Мені здається відповідь достатня.

(Кравчук сам сміється).

Дякую, Леонід Макарович.

В. Степанюк – Тоді дозвольте ще одне запитання.

[...]

В. Степанюк – **Якщо Союз суверенних держав, чи потрібний нам Все-союзний президент?**

Л. Кравчук – Я думаю так. Це знову ж таки, бачите, от ми мислимо, це особливість нашого мислення, що ми мислимо сьогоднішньою ситуацією в ідеалі. **Якщо взяти ідеал, так як держави об'єднуються в союз, держави, то не має потреби ще в одному президентові.** Але ми маємо сьогодні особливу ситуацію. Ми передаємо частину своїх державних повноважень і стаємо неповною державністю. А те хто бере, також приймає ті повноваження, і не буде завершеною державністю. **Це перехідний час і на той час нам обов'язково потрібен президент,** потрібна влада, яка б управляла цими повноваженнями і не дала можливості в такому хаосі, в тій економічній анархії всьому розвалитись, розтрошити до, вщент.

[...]

В. Січко – [...] Західна політологія і взагалі світова демократія вважає, що діяльність парламенту без опозиції є шкідливою для держави, в якій цей парламент існує. Після арешту Степана Хмари і виходу найрадикальнішої частини депутатів із залу засідань, фактично народна Рада почала втрачати своє лице як опозиція. Чи не вважаєте ви як голова парламенту України, що діяльність парламенту України, як парламенту без опозиції, є шкідливою для українського народу?

[...]

Л. Кравчук – [...] Я не погоджуюсь з тим, що опозиція втрачає своє обличчя. Не погоджуюсь. Опозиція зараз навпаки почала працювати більш радикально, більш виважено і більш аргументовано і велика частина тих законів, які ми прийняли, і оті важливі статті, положення цих законів, які там є, вони стали можливими тільки завдяки взаємодії з опозицією, взаємодії. І опозиція працює так, як належить їй працювати. І в регламенті, який ми будемо приймати, є дуже важливе питання, питання, яке має обмежити більшість, і захистити меншість. Меншість і є опозиція. Ми з опозицією будемо працювати, опрацьовувати всі моменти, розвивати, підтримувати опозицію, щоб вона працювала як належить. І я говорив про Степана Хмару, прикро це, ситуація, але не може навіть два депутати, чи то з більшості, чи то з меншості, чи то з опозиції перечеркнути всю опозицію. Опозиція працює.

В. Чорновіл – Леонід Макарович, то мене зачепило, тому я теж скажу. Я теж вважаю, що опозиція працює, хоч я не беру участь до вирішення питання з Хмарою, у роботі Верховної Ради. Опозиція, правда, зараз розпалася на частини по партійній приналежності, і замість якогось загального керівництва – координаційна рада створена у народній раді, тобто опозиція неоднорідна. Але це не заважає їй по багатьох питаннях сходитися до одного знаменника. [...]

[...]

Ігор Пучило, газета "Рагуша", Львів

– Леоніде Макаровичу, в свій час президент Черчіль сказав, що добрий той політик, котрий може передбачити що станеться за тиждень, а потім пояснює, чому так не сталося? Чи можете **Ви, як перспективний кандидат у президенти України**, передбачити, якими будуть результати референдумів союзного і республіканського, а згодом, якщо Ваш прогноз не оправдається, як Ви поясните це? (Сміх в залі).

Л. Кравчук – Ви знаєте, я, якщо взяти в широкому плані, я думаю, що будуть позитивні результати обов'язково по другому бюлетеню опитування. Це дуже важливо. Я думаю, що вони будуть не просто позитивними, а вони будуть

позитивними з доброю цифрою. Можуть бути позитивні, я також думаю, і голосування по першому бюлетеню. [...]

[...]

Ганна Стеців, радіо “Свобода”

– Леоніде Макаровичу, свого часу, договір, який підписав Хмельницький, теж був добрий на папері. Запитання таке: чи, якщо в новому договорі конфедерації, яку Ви нам пропонуєте, не буде на практиці нам дотримано декларації України про суверенітет, чи Ви закличете до виходу з такого Союзу? Дякую.

Л. Кравчук – Ви розумієте хто тут є? (Кравчук всміхнувся).

Я знаю це порівняння і воно не на користь союзного договору. 1922 рік, той договір був перетворений просто в папірець. Але Ви знаєте оці п’ять років життя які дала, я реально ставлюсь до оцінки перебудови, але викликала до життя такі сили людські, таку невгасиму любов до демократії і до свободи, що тепер той політик, який не врахує того, що сталося, він приречений. Це перше. І друге, народ сам не дозволить перетворити новий договір, який буде схвалений народом або його Верховною Радою, уже в щось таке, що не буде виконуватись. Сам народ проти цього виступить. А коли виступить народ, то Ви знаєте, що то вже є.

Було ще декілька запитань задано, зокрема про українську книжку і т. д.
На цьому зустріч була закінчена.

Публикується стенограмма пресс-конференции Председателя Верховного Совета СССР Л.Кравчука по окончанию визита во Львовскую область. Приводится краткое описание исторических событий конца 1980-х – начала 1990-х гг.

Ключевые слова: Л. Кравчук; Союзный договор; кризисные явления; оппозиция; Декларация о государственном суверенитете Украины; референдум.

There is published the record of press-conference of Leonid Kravchuk, the head of Verchovna Rada of USSR, after the visit to the Lviv Oblast. The brief overview of historical events of the end of 1980s – the beginning of 1990s years is given in the article.

Keywords: L. Kravchuk; the Union treaty; the crisis; the Opposition; the Declaration of State Sovereignty of Ukraine; the referendum.